

بازار جهانی حبوبات و جایگاه ایران در تجارت خارجی محصول [۱]

منوچهر خوفی

(کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی و دبیر هسته مطالعاتی سازمان بازرگانی آذربایجان غربی)

mkhoufi@gmail.com

لورنس انویه تکیه

(دکتری اقتصاد کشاورزی و پژوهشگر مرکز تحقیقات جهاد کشاورزی آذربایجان غربی)

dr.lorence_anviah@yahoo.com

بازار جهانی / ایران / تجارت خارجی / حبوبات

ارزیابی آثار سیاست‌های اتخاذ شده بر روی صادرات و واردات حبوبات راهکارها و پیشنهادات لازم جهت توسعه تجارت محصول را با در نظر گرفتن حمایت از تولید و تنظیم بازار داخلی ارائه نماید.

چکیده

حبوبات یکی از محصولات است که به دنبال وقوع بحران مواد غذایی در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۷ بازار داخلی کشور را نیز تحت تأثیر قرار داده است. از آنجا که ایران یکی از صادرکنندگان عمده حبوبات به خصوص نخود در جهان بوده و یک درصد از تولید جهانی حبوبات را به خود اختصاص داده است این مقاله بر آن است با بررسی نقش حبوبات به عنوان یکی از منابع تأمین‌کننده پروتئین مورد نیاز مردم و اهمیت آن در سبد کالاهای مصرفی خانوارهای شهری و روستایی کشور، ساختار بازار جهانی حبوبات، ساختار بازار داخلی و سیاست‌های حمایتی تجاری در تعدادی از کشورهای منتخب و ایران را با استفاده از داده‌های آماری طی سال‌های ۸۴-۱۳۶۲ مورد مطالعه قرار داده و با

مقدمه

حبوبات پس از غلات، دومین منبع مهم غذایی می‌باشد. حبوبات دانه‌های خشک خوراکی هستند که به خانواده بقولات تعلق دارند. بذر رسیده و خشک این گیاهان دارای ارزش غذایی زیادی بوده و به لحاظ قابلیت نگهداری آن از جمله مهم‌ترین منابع غذایی سرشار از پروتئین به شمار می‌روند.

با توجه به اهمیت این محصولات در سبد کالاهای مصرفی خانوارها و به عنوان یکی از محصولات صادراتی کشور در این مقاله سعی می‌گردد ساختار تولید، مصرف و تجارت حبوبات در

جهان مورد بررسی قرار گرفته و سپس سیاست‌های تجاری که توسط کشورهای منتخب اتخاذ می‌گردد مورد ارزیابی قرار گیرد. در پایان سیاست‌های تجاری کشور در خصوص این گروه از محصولات مورد بررسی قرار گرفته و پیشنهادات و توصیه‌های سیاستی ارائه می‌گردد.

۱. تولید جهانی حبوبات

بررسی سطح زیرکشت و تولید جهانی حبوبات حاکی از آن است که طی دوره ۲۰۰۷-۲۰۰۰ سطح زیر کشت حبوبات با ۱۲/۱۷ درصد افزایش از ۶۵/۷ میلیون هکتار به حدود ۷۳/۳ میلیون هکتار رسیده است. [۲] قاره آسیا با بیش از ۳۷ میلیون هکتار بیش از ۵۰ درصد از کل سطح زیر کشت حبوبات در جهان را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱- تولید جهانی انواع حبوبات و سهم از

تولید در سال ۲۰۰۷

نام محصول	تولید (تن)	سهم از تولید (درصد)
لوبیا خشک	۱۹۲۸۹۲۳۱	۳۱/۴۴
لوبیا سبز	۶۳۷۱۳۳۳	۱۰/۳۸
لوبیا چشم بلبلی	۵۴۰۸۴۳۱	۸/۸۱
باقلا	۴۸۶۸۶۸۱	۷/۹۳
نخود	۹۳۱۳۰۴۳	۱۵/۱۸
عدس	۳۸۷۳۸۰۱	۶/۳
نخود فرنگی	۱۰۱۲۸۴۸۶	۱۶/۵
سایر	۲۰۸۸۴۴۴	۳/۴
تولید جهانی	۶۱۳۴۱۴۵۰	۱۰۰

ماخذ: www.faostat.fao.org

تولید جهانی حبوبات طی دوره ۲۰۰۷ - ۱۹۸۰ نزدیک به ۵۳ درصد افزایش یافته است به طوری که از ۳۹/۷ میلیون تن در سال ۱۹۸۰ به ۶۱/۳ میلیون تن در سال ۲۰۰۷ رسیده است. [۳] آسیا و اقیانوسیه با ۴۶/۵ درصد تولید جهانی حبوبات، مهم‌ترین مناطق تولید می‌باشند. [۴] کشورهای صنعتی تولیدکننده حبوبات نیز نقش اساسی در میزان تولید و عرضه جهانی محصول به عهده دارند. در سال ۲۰۰۷ سهم ایران از تولید جهانی حبوبات ۱/۱ درصد بوده است.

۲. مصرف جهانی حبوبات

مصرف جهانی حبوبات طی دوره (۲۰۰۷-۱۹۹۰) با میانگین رشد سالانه ۱/۴۱ درصد، از ۳۲ میلیون تن در سال ۱۹۹۰ به ۳۹ میلیون تن در سال ۲۰۰۷ رسیده است. [۵] کشورهای شبه قاره هند و در راس آن‌ها هند از جمله بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان حبوبات در جهان می‌باشند. هند با ۲۷ درصد مصرف جهانی، بزرگ‌ترین مصرف‌کننده حبوبات در جهان است. ۶۵ الی ۷۰ درصد کل تولید حبوبات در جهان به مصرف انسان می‌رسد و حدود ۲۵ درصد مورد مصرف دامی است که عمدتاً مربوط به کشورهای توسعه یافته در امریکا، اروپا و استرالیا است.

جدول (۲) تولید جهانی حبوبات طی سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۷

میلیون تن

سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷
جهان	۵۴/۶	۵۲/۴	۵۶/۵	۵۷/۷	۶۱/۴	۶۰/۷	۵۹/۴	۶۱/۳

ماخذ: سایت فائو (www.faostat.fao.org)

۳. تجارت جهانی حبوبات

مقدار صادرات حبوبات در جهان از ۴/۵ میلیون تن در اواسط دهه ۱۹۸۰ به ۱۰/۴ میلیون تن در سال ۲۰۰۶ رسیده است. به عبارت دیگر بیش از ۱۶ درصد تولید روانه بازارهای بین‌المللی گردیده است.

کشورهای میانمار، کانادا، چین و آرژانتین از بزرگ‌ترین صادرکنندگان حبوبات در جهان می‌باشند.

۴. صادرکنندگان عمده و سهم هریک

کشورهای کانادا، میانمار، استرالیا، چین، امریکا، آرژانتین و فرانسه از بزرگ‌ترین صادرکنندگان حبوبات در جهان می‌باشند. جدول زیر نشان دهنده میزان صادرات کشورهای عمده صادرکننده حبوبات در جهان و سهم هریک از صادرات جهانی طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵ می‌باشد. [۶]

جدول ۳- مقادیر و سهم صادرات حبوبات توسط کشورهای عمده صادرکننده (۲۰۰۰-۲۰۰۵)

واحد: ۱۰۰۰ تن سهم: درصد

کشور	۲۰۰۰	سهم از صادرات	۲۰۰۱	سهم از صادرات	۲۰۰۲	سهم از صادرات	۲۰۰۳	سهم از صادرات	۲۰۰۴	سهم از صادرات	۲۰۰۵	سهم از صادرات
کانادا	۲۷۴۵	۳۴/۹	۲۹۴۷	۳۳/۴	۱۴۶۴	۸/۳	۱۸۶۰	۲۲/۶	۲۳۷۳	۲۷/۳	۳۱۹۹	۳۲/۷
میانمار	۱۱۶۶	۱۴/۸	۳۵۳۳	۴۰/۱	۳۷۳۳	۲۱/۴	۴۵۷۲	۵۵/۵	۲۵۲۷	۲۹/۱	۳۸۸۸	۳۹/۸
استرالیا	۱۰۵۵	۱۳/۴	۱۱۳۹	۱۲/۹	۱۰۶۶	۶/۱	۴۱۹	۵/۱	۷۴۰	۸/۵	۵۸۹	۶
چین	۵۹۴	۷/۵	۷۷۰	۸/۷	۹۳۹	۵/۴	۱۱۱۸	۱۳/۶	۸۲۰	۹/۴	۸۵۹	۸/۸
امریکا	۸۴۸	۱۰/۷	۷۶۳	۸/۶	۷۹۳	۴/۵	۶۹۷	۸/۴	۷۳۱	۸/۴	۶۳۹	۶/۵
آرژانتین	۴۰۴	۵/۱	۴۵۷	۵/۲	۴۸۲	۲/۷	۵۵۹	۶/۸	۵۵۲	۶/۳	۷۱۹	۷/۳
فرانسه	۸۳۲	۱۰/۵	۶۳۵	۷/۲	۹۸۸	۵/۶	۷۵۶	۹/۲	۷۸۳	۹	۶۶۷	۶/۸
انگلستان	۲۵۵	۳/۲	۱۶۷	۱/۹	۳۰۷	۱/۷	۵۰۲	۶/۱	۴۲۵	۴/۹	۳۷۷	۳/۸
هند	۲۴۵	۳/۱	۱۶۲	۱/۸	۱۵۳	۰/۸	۱۵۸	۱/۹	۲۵۷	۲/۹	۴۵۶	۴/۶
ترکیه	۱۶۷	۲/۱	۳۶۲	۴/۱	۲۴۶	۱/۴	۴۵۰	۵/۴	۳۲۴	۳/۷	۲۴۹	۲/۵
ایران	۲۹	۰/۳	۱۳۱	۱/۵	۱۶۵	۰/۹	۱۰۹	۱/۳	۸۹	۱	۷۹	۰/۸
جهان	۷۸۸۲	-	۸۸۰۶	-	۱۷۴۶۸	-	۸۲۳۰	-	۸۶۸۰	-	۹۷۷۳	-

ماخذ: www.faostat.fao.org

۵. واردات

واردات جهانی حبوبات از ۲/۵ میلیون تن در سال ۱۹۸۰ به ۱۰/۸ میلیون تن در سال ۲۰۰۶ افزایش یافته است. حجم قابل توجهی از واردات حبوبات در جهان توسط کشورهای درحال توسعه انجام می‌گیرد. میزان تولید داخلی در هر سال زراعی، قیمت‌های بازار جهانی، قیمت سایر کالاهای جانشین، نرخ ارز و مکانیسم‌های تامین مالی از جمله مهمترین عواملی هستند که تقاضای واردات را در کشورهای درحال توسعه تحت تاثیر قرار می‌دهند.

کشورهای هند، پاکستان، چین، بنگلادش، اسپانیا، مصر و

امریکا از بزرگ‌ترین واردکنندگان حبوبات در جهان به شمار می‌روند. هند بزرگ‌ترین وارد کننده حبوبات در جهان است که سالانه به طور متوسط ۱/۵ الی ۲ میلیون تن حبوبات وارد می‌کند. کشورهای عمده وارد کننده حبوبات در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا و سهم هریک از واردات عبارتند از: مصر (۰/۳۶ درصد)، الجزایر (۱۶ درصد)، امارات متحده عربی (۸ درصد)، ترکیه (۸ درصد)، عربستان سعودی (۷ درصد). [۷]

۶. سیاست تجاری

بیشترین اقدامات و ابزارهای سیاستی به کار گرفته شده در

تولید محصول طی ۵۰ سال بعدی (۲۰۵۰-۲۱۰۰) می‌باشد.

۸. بررسی ساختار تولید و تجارت جهانی حبوبات [۹]

بررسی نسبت‌های تمرکز طی دوره ۲۰۰۵-۲۰۰۰ حاکی از آن است که ساختار تولید جهانی حبوبات به سمت انحصار چند جانبه متمایل است و کشورهای هند، چین، کانادا و برزیل کشورهای مسلط در تولید جهانی هستند. مقایسه تمرکز طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۰ نشان می‌دهد اندازه تمرکز تولید از ۶۸/۴ به ۶۵/۳ کاهش پیدا کرده است.

۸-۱. محاسبه شاخص تمرکز در تولید حبوبات

در بخش تولید، محاسبه شاخص‌های تمرکز نشان می‌دهد کشورهای هند، چین، کانادا و برزیل چهار کشور بزرگ تولیدکننده حبوبات در جهان بوده و طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۰ سالانه ۴۲ تا ۴۶ درصد تولید جهانی حبوبات را در اختیار داشته‌اند. کشور هند به تنهایی ۲۰ تا حدود ۲۴ درصد تولید را در سال‌های مختلف به خود اختصاص داده است. مقادیر و روند تغییرات نسبت‌های تمرکز نشان می‌دهد سهم هشت کشور اول تولیدکننده طی دوره مورد بررسی ۵۵ تا ۵۹ درصد بوده است که می‌توان گفت بازار تولیدات حبوبات دارای ساختار انحصار چند جانبه بسته است.

به طور کلی تولیدات کشورهای در حال توسعه عمدتاً در جهت تامین نیازهای مصرف داخلی بوده و بازار جهانی محصول در اختیار آن دسته از کشورهای توسعه یافته‌ای است که دارای تولیدات صادراتی بوده و سالانه بخشی از تقاضای حبوبات کشورهای در حال توسعه را برآورده می‌سازند. کشورهای کانادا، استرالیا، چین، امریکا، فرانسه و انگلستان از جمله کشورهایی هستند که دارای تولید صادراتی می‌باشند.

بخش تجارت به خصوص واردات، مربوط به کشورهای شبه قاره هند و جنوب آسیا می‌باشد که بخش قابل توجهی از مصارف غذایی آن‌ها به غلات و حبوبات اختصاص دارد. با توجه به بحران مواد غذایی در جهان، اکثر کشورها برای مقابله با بحران از ابزارهای برقراری تعرفه بر روی واردات، کنترل‌های مقداری و اخذ عوارض از صادرات استفاده نموده‌اند.

جدول ۴- سیاست‌های حمایتی تجاری تعدادی از کشورهای عمده تولیدکننده حبوبات و سایر محصولات کشاورزی در سال ۲۰۰۸

نام کشور	نوع سیاست مرزی	
	واردات	صادرات
	تعرفه و سایر	کنترل‌های مقداری
چین	✓	✓
هند		✓
ایران	✓	✓
پاکستان	✓	
بنگلادش		✓
کره جنوبی	✓	
مکزیک	✓	
روسیه		✓
اوکراین		✓

ماخذ: سایت فائو www.fao.org/giews/English/policy/index.htm

۷. پیش‌بینی روندهای آتی [۸]

بر اساس مطالعات و تحقیقات به عمل آمده توسط فائو، سطح زیر کشت و تولید حبوبات در جهان در دوره‌های زمانی ۲۵ ساله تا سال ۲۱۰۰ پیش‌بینی گردیده است. بر این اساس سطح زیر کشت حبوبات در فاصله سال‌های ۲۰۱۰-۱۹۹۰ افزایشی، در دوره ۲۰۲۵-۲۰۱۰ ثابت و سپس دارای روند کاهشی خواهد بود.

پیش‌بینی روند تولید جهانی حبوبات نیز حاکی از روند افزایشی تولید کشورهای در حال توسعه تا سال ۲۰۵۰ و سپس روند کاهشی

جدول ۵ - نسبت‌های تمرکز و تغییرات آن در تولید جهانی حبوبات

نوع ساختار	نسبت‌های تمرکز						مقدار تولید (میلیون تن)	
	چهار کشور بزرگ تولیدکننده	CR16	CR8	CR4	CR2	CR1		
انحصار چندجانبه بسته	هند-چین-کانادا- برزیل	۶۸/۴	۵۸/۲	۴۶/۲۹	۳۲/۲	۲۴/۲	۵۴/۶	۲۰۰۰
انحصار چندجانبه بسته	هند-چین-برزیل- کانادا	۶۸/۳	۵۹	۴۴/۶	۳۱/۲	۲۱/۵	۵۲/۴	۲۰۰۱
انحصار چندجانبه بسته	هند- چین - برزیل- میانمار	۶۵/۹	۵۵/۸	۴۲/۷	۲۷	۲۳	۵۶/۵	۲۰۰۲
انحصار چندجانبه بسته	هند-چین-برزیل- کانادا	۶۴/۸	۵۵/۳	۴۱/۸	۲۵/۸	۲۰/۶	۵۷/۷	۲۰۰۳
انحصار چندجانبه بسته	هند - چین - کانادا - برزیل	۶۵/۷	۵۵/۶	۴۴	۳۱/۸	۲۳/۹	۶۱/۴	۲۰۰۴
انحصار چندجانبه بسته	هند- چین - کانادا - برزیل	۶۵/۳	۵۶/۸	۴۳/۴	۳۰/۵	۲۲/۶	۶۰/۷	۲۰۰۵

ماخذ: محاسبات تحقیق

۲-۸. شاخص تمرکز در صادرات حبوبات

در بخش صادرات، جهت تعیین ساختار بازار از نسبت‌های

تمرکز برای محصولات عمده حبوبات استفاده شده است.

در بازار جهانی نخود، کشور ترکیه در سال ۱۹۹۰ با در اختیار داشتن ۶۲ درصد سهم بازار، به عنوان بنگاه مسلط در میان کشورهای عمده صادرکننده محصول شناخته شده است. در سال ۲۰۰۰ با کاهش سهم ترکیه به ۴۰/۷ درصد و افزایش سهم کشورهای استرالیا، کانادا، مکزیک، امریکا، چین، میانمار و ایران طی سال‌های اخیر ساختار بازار به سمت انحصار چند جانبه بسته تغییر جهت پیدا کرده است، به طوری که سهم چهار کشور اول صادرکننده نخود از ۶۵/۶ درصد تا ۸۵/۶ متغیر بوده است. در سال ۲۰۰۴ چهار کشور استرالیا، ترکیه، ایران و مکزیک ۶۵/۸ درصد صادرات جهانی نخود را در اختیار داشته‌اند. علی‌رغم

نوسانات نسبت‌های تمرکز طی سال‌های مختلف، ساختار بازار همچنان به صورت انحصار چند جانبه بسته باقی مانده است.

ساختار صادرات بازار جهانی حبوبات در دوره ۲۰۰۰-۲۰۰۴ بر اساس محصولات عمده حبوبات نشان می‌دهد در بازار جهانی نخود، طی سال‌های اخیر ساختار بازار به سمت انحصار چند جانبه بسته تغییر جهت پیدا کرده است. به طوری که سهم چهار کشور اول صادرکننده نخود از ۶۵/۶ درصد تا ۸۵/۶ متغیر بوده است. در سال ۲۰۰۴ چهار کشور استرالیا، ترکیه، ایران و مکزیک ۶۵/۸ درصد صادرات جهانی نخود را در اختیار داشته‌اند. علی‌رغم نوسانات نسبت‌های تمرکز طی سال‌های مختلف، ساختار بازار همچنان به صورت انحصار چند جانبه بسته باقی مانده است. در بازار صادراتی لوبیا نیز با توجه به سهم نسبتاً بالای چهار کشور بزرگ صادرکننده، در طول بیش از دو دهه، بازار دارای ساختار

۳-۸. شاخص تمرکز در واردات حبوبات

ساختار واردات بازار جهانی حبوبات به سمت انحصار چندجانبه باز متمایل است. در دوره ۲۰۰۵-۱۹۹۰ نسبت تمرکز ۸ کشوری از ۳۲/۶ به ۵۲/۵ افزایش یافته است. کشورهای هند، اسپانیا، ایتالیا و مصر بزرگ‌ترین واردکنندگان حبوبات بوده‌اند.

انحصار چند جانبه بسته بوده است. نسبت‌های تمرکز چهارکشور بزرگ از ۶۵/۳ درصد در سال ۱۹۸۰ به ۷۳/۵ در صد در سال ۲۰۰۴ تغییر پیدا کرده است. این روند حاکی از گرایش بازار به سمت یک بازار انحصاری پایدار می‌باشد. در بازار صادرات جهانی عدس نیز همانند سایر محصولات عمده حبوبات، شرایط انحصار چند جانبه بسته وجود دارد. به طوری که نسبت محاسبه شده برای چهار کشور اول (ترکیه-امریکا-فرانسه-هند) در طول دوره مورد بررسی حداقل ۶۰ درصد بوده است.

جدول ۶- نسبت‌های تمرکز و تغییرات آن در واردات جهانی حبوبات

نوع ساختار	نسبت‌های تمرکز					مقدار واردات (میلیون تن)	
	چهار کشور بزرگ واردکننده کننده	CR8	CR4	CR2	CR1		
انحصار چندجانبه باز	هند، ایتالیا، اسپانیا، چین	۳۲/۶	۲۸/۶	۲۰/۱	۱۲/۸	۵/۸	۱۹۹۰
انحصار چندجانبه باز	اسپانیا، هند، ایتالیا، پاکستان	۳۵	۳۰	۱۹	۱۱/۷	۷	۱۹۹۵
انحصار چندجانبه باز	اسپانیا، هند، بلژیک، بنگلادش	۴۵/۶	۲۹/۵	۱۷/۱	۹/۵	۸	۲۰۰۰
انحصار چندجانبه باز	هند، اسپانیا، بلژیک، مصر	۵۴/۲	۴۰/۵	۳۱/۵	۲۳/۸	۹/۵	۲۰۰۱
انحصار چندجانبه باز	هند، پاکستان، بنگلادش، اسپانیا	۵۱/۷	۳۷/۷	۲۸/۱	۲۲/۷	۸/۸	۲۰۰۲
انحصار چندجانبه باز	هند، اسپانیا، مصر، ایتالیا	۴۷/۴	۳۵/۷	۲۶/۲	۲۱	۸/۸	۲۰۰۳
انحصار چندجانبه باز	هند، اسپانیا، مصر، ایتالیا	۴۹/۸	۳۵/۵	۲۴/۹	۱۵/۳	۹/۱	۲۰۰۴
انحصار چندجانبه باز	هند، اسپانیا، ایتالیا، مصر	۵۲/۵	۳۸/۶	۲۹/۸	۱۷/۸	۱۰/۵	۲۰۰۵

ماخذ: محاسبات تحقیق

قرار دارد و محصول لوبیا با ۳۳/۸۴ درصد، عدس ۱۷/۷ درصد و سایر حبوبات ۶/۹ درصد در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. بررسی روند تولید حبوبات در کشور نشان دهنده نوسانات تولید از سال ۱۳۷۰ به بعد به خصوص سال‌های ۸۱-۱۳۷۲ است. بیشترین مقدار تولید مربوط به سال ۱۳۷۵ با ۷۰۴ هزار تن می‌باشد. به طور متوسط بیش از ۹۸ درصد عرضه حبوبات در کشور از طریق تولید داخل تامین می‌شود. هرچند در بعضی سال‌ها به علت افزایش صادرات و تقاضای داخلی میزان واردات رو به افزایش گذاشته ولی

برخورداری از شرایط اقلیمی و آب و هوایی مناسب، خاک، سطح استفاده از فناوری و مدیریت محصول و بازار، آموزش و نیروی انسانی از عوامل مهم ایجاد تمرکز در تولید حبوبات است.

۹. بازار داخلی حبوبات

تولید حبوبات در ایران طی دوره ۸۴-۱۳۶۰ از ۲۹۰ هزار تن به ۶۳۹ هزار تن افزایش پیدا کرده است. از کل تولید حبوبات در کشور، محصول نخود با سهم تولید ۴۱/۵۲ درصد در رتبه اول

۱۰. ارزیابی سیاست‌های تجاری و تنظیم بازار

بروی صادرات و واردات حبوبات

۱۰-۱. صادرات

با توجه به این که بخش عمده ای از تولید حبوبات در داخل کشور به مصرف می‌رسد، به استثنای محصول نخود که با مازاد مصرف در داخل کشور مواجه است صادرات سایر محصولات حبوبات بازار داخلی را تحت تاثیر قرار داده و با کمبود عرضه مواجه می‌نماید. در ارتباط با حبوبات طی دوره‌های مختلف سیاست‌های متفاوت و حتی متناقضی در سال‌های اخیر اجرا شده است. در برنامه اول توسعه در سال ۱۳۷۲ صادرات حبوبات به ۱۱۵/۷ هزارتن رسید که در سال ۱۳۷۳ این میزان به ۴۰/۸ هزارتن تنزل یافت. در برنامه دوم با توجه به سیاست تشویق صادرات محصولات کشاورزی، صادرات حبوبات از ۳۲۹۳ تن در سال ۱۳۷۴ به ۱۱۷/۵ هزارتن در سال ۱۳۷۶ و حدود ۸۳ هزارتن در سال ۱۳۷۷ رسید. بیشترین مقدار صادرات به برنامه سوم توسعه اختصاص دارد. با توجه به اتخاذ سیاست جهش صادراتی توسط دولت صادرات حبوبات در سال ۱۳۸۰ به بالاترین مقدار خود یعنی ۱۵۵/۴ هزارتن رسید. طی سال‌های ۸۴-۸۱ نیز به منظور تشویق صادرات انواع حبوبات، جایزه صادراتی به میزان ۱/۵ درصد ارزش کل صادرات برای صادرات حبوبات در بسته‌بندی‌های بالای ۲ کیلوگرم و ۳ درصد برای بسته‌بندی‌های ۲ کیلوگرم و کمتر در نظر گرفته شده است. در برنامه چهارم نیز علی‌رغم تاکید قانون برنامه مبنی بر این که تنظیم بازار داخلی نباید مانع صادرات شود ابتدا بر اساس دستورالعمل نحوه پرداخت جوایز صادراتی در سال ۱۳۸۵، حبوبات از لیست کالاهای مشمول پرداخت جوایز صادراتی حذف گردیده و در سال‌های بعدی به علت افزایش قابل توجه قیمت‌های جهانی انواع مواد غذایی و بروز عدم تعادل در بازار حبوبات در داخل کشور عوارض صادراتی برای صادرات انواع حبوبات برقرار گردید که این امر کاهش صادرات حبوبات را به دنبال داشت، به طوری که صادرات حبوبات در سه سال اول برنامه چهارم توسعه از ۷۳/۹ هزار تن در سال ۱۳۸۴ به ۲۳/۰۵ هزار تن در سال ۱۳۸۵ و ۰/۶ هزار تن در سال ۱۳۸۶ کاهش یافت.

۱۰-۲. واردات

حبوبات تولیدی کشور عمدتاً به مصرف داخلی رسیده و واردات سهم اندکی از عرضه داخلی را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول (۷) - روند تولید، سطح زیر کشت و عملکرد

حبوبات در ایران

سال	سطح زیر کشت (هزارهکتار)	تولید (هزارتن)	عملکرد (کیلوگرم درهکتار)
۱۳۶۰	۳۰۴	۲۹۰	۹۵۴
۱۳۶۱	۳۴۴	۲۹۶	۸۶۰
۱۳۶۲	۴۱۰	۲۹۰	۷۰۷
۱۳۶۳	۴۳۰	۳۰۳	۷۰۴/۶
۱۳۶۴	۴۶۹	۳۴۳	۷۳۱/۴
۱۳۶۵	۴۹۱	۳۷۶	۶۵۱/۶
۱۳۶۶	۵۰۹	۳۴۱	۶۷۰
۱۳۶۷	۵۶۲	۲۹۹	۵۳۲
۱۳۶۸	۶۱۸	۲۶۴	۴۲۷/۲
۱۳۶۹	۶۸۱	۳۲۵	۴۷۷/۲
۱۳۷۰	۹۸۱	۵۷۶	۵۸۷
۱۳۷۱	۱۱۲۱	۶۷۴	۶۰۱/۲
۱۳۷۲	۱۰۴۸	۶۴۳	۶۱۳/۵
۱۳۷۳	۹۴۶	۶۲۶	۶۶۱/۷
۱۳۷۴	۱۱۱۰	۶۷۷	۶۱۰
۱۳۷۵	۱۳۶۳	۷۰۴	۵۱۶/۵
۱۳۷۶	۱۰۳۴	۵۴۶	۵۲۸
۱۳۷۷	۹۵۹	۵۷۷	۶۰۱/۶
۱۳۷۸	۹۳۶	۴۷۲	۵۰۴/۳
۱۳۷۹	۱۰۱۷	۵۶۱	۵۵۱/۶
۱۳۸۰	۱۱۴۶	۵۵۵	۴۸۴/۳
۱۳۸۱	۱۰۹۹	۶۷۰	۶۰۹/۳
۱۳۸۲	۱۰۱۴	۶۷۰	۶۶۰/۶
۱۳۸۳	۹۳۰	۶۶۵	۷۱۵
۱۳۸۴	۹۰۸	۶۳۹	۷۰۳/۷

مأخذ: ۱- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، برای سال‌های ۷۱-۱۳۶۰

۲- سالنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی برای سال‌های ۸۴-۱۳۷۲

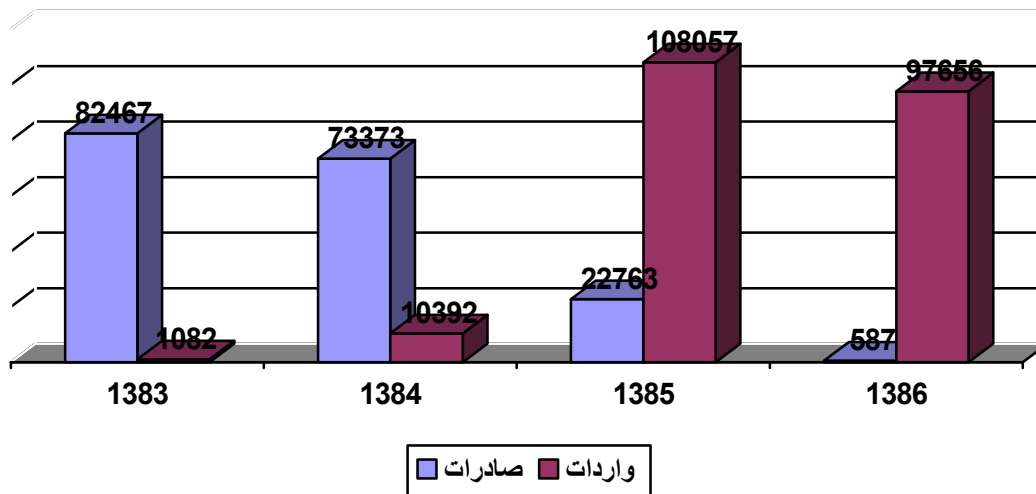
۱۳۸۴ و حدود ۱۳۴ هزارتن در سال ۱۳۸۵ افزایش پیدا کرد و در سال ۱۳۸۶ نیز به بیش از ۱۰۰ هزارتن بالغ گردید. با افزایش قیمت‌های جهانی محصولات اساسی کشاورزی و غذایی در کشورهای عمده تولید کننده در سال‌های اخیر، افزایش تقاضای مصرف و عدم کفایت تولیدات داخلی علی‌رغم ایجاد محدودیت برای صادرات، قیمت انواع حبوبات در کشور رو به افزایش گذاشت که برای مقابله با عدم تعادل در بازار و کاهش قیمت‌های داخلی تعرفه‌های وارداتی اقلام عمده حبوبات شامل نخود رسمی، لوبیا قرمز و عدس به ۵ درصد در سال ۱۳۸۷ کاهش یافت که نتیجه آن هم افزایش قابل ملاحظه واردات انواع حبوبات می‌باشد. جدول زیر نشان دهنده وضعیت تعرفه‌ها، عوارض صادراتی و واردات حبوبات طی سال‌های ۸۶-۱۳۸۰ می‌باشد.

هزار تن در سال ۱۳۸۰ به بیش از ۱۰۰ هزار تن در سال ۱۳۸۶ رسیده است. طی سال‌های ۸۷-۱۳۸۴ دولت با استفاده از دو ابزار تعرفه و عوارض صادراتی موجب ایجاد تغییراتی در صادرات و واردات حبوبات گردید. در سال ۱۳۸۴ برای حمایت از تولیدات داخلی حبوبات، تعرفه واردات حبوبات از ۴ درصد برای کلیه محصولات حبوبات در سال ۱۳۸۳ به ۵، ۱۵ و ۱۵ درصد برای نخود رسمی به ترتیب برای سال‌های ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، و ۱۳۸۶ و ۳۰ درصد برای لوبیا طی سال‌های مذکور افزایش یافت. در خصوص عدس نیز تعرفه واردات از ۴ درصد در سال ۱۳۸۳ به ۱۵، ۳۰ و ۳۰ درصد در سال‌های ۱۳۸۴ الی ۱۳۸۶ افزایش یافت. نکته قابل توجه اینکه علی‌رغم افزایش تعرفه واردات، مقدار واردات نیز با افزایش تعرفه‌ها افزایش یافت، به طوری که حجم حبوبات وارد شده به کشور از یک هزارتن در سال ۱۳۸۳ به حدود ۲۵ هزارتن در سال

جدول ۸- صادرات، واردات، تعرفه و عوارض صادراتی حبوبات

سال	سطح زیر کشت (هزارهکتار)	تولید (هزار تن)	صادرات (هزار تن)	واردات (هزار تن)	مصرف مطلوب حبوبات (تن)	نرخ تعرفه (درصد)	عوارض صادراتی (درصد)
۱۳۸۰	۱۱۴۶	۵۵۵	۱۵۵/۴	۲/۶	۶۱۲۹۷۸	-	-
۱۳۸۱	۱۰۹۹	۶۷۰	۱۵۰/۲	۰/۰۰۰۳۰۸	۶۲۱۹۷۴	-	-
۱۳۸۲	۱۰۱۴	۶۷۱	۸۸/۱	۰/۰۴	۶۳۰۸۹۵	۴	-
۱۳۸۳	۹۳۰	۶۶۶	۸۴/۴	۱/۰۸	۶۴۰۳۶۱	۴	-
۱۳۸۴	۹۰۸	۶۳۸	۷۳/۹	۲۴/۹	۶۴۹۷۵۵	۵	-
۱۳۸۵	۹۴۰/۸	۶۷۰	۲۳/۰۵	۱۳۳/۹	۶۶۴۷۶۵	۵	۳۰
۱۳۸۶	-	۷۹۴	۰/۶	۱۰۰/۲	-	۵	۳۰
پنج ماهه اول ۱۳۸۷	-	-	۵/۸	۴۹/۹	-	۵	۳۰

ماخذ: وزارت جهاد کشاورزی - سازمان توسعه تجارت ایران

نمودار ۱- واردات و صادرات حبوبات طی سال‌های ۸۶-۱۳۸۳

توصیه‌های سیاستی

با توجه به مزیت صادراتی محصولات نخود و عدس، برنامه‌ریزی استراتژیک برای بازاریابی و صادرات حبوبات انجام نگرفته است. به طوری که نوسانات قیمتی بازار داخلی، صادرات حبوبات را تحت تاثیر قرار داده و به صورت برقراری عوارض صادراتی خودرانشان می‌دهد. این امر موجب لطمه زدن به بازارهای صادراتی کشور می‌شود. لذا لازم است با یک برنامه‌ریزی مشخص برای صادرات انواع حبوبات، موارد کسری را از طریق واردات جبران نمود. سایر مشکلات موجود در صادرات عبارتند از:

۱- صادرات برخی محصولات نامرغوب و با کیفیت پایین توسط تعدادی از صادرکنندگان، وجود ناخالصی‌هایی در حبوبات صادراتی که سبب تقلیل کیفیت محصول می‌گردد، عدم قابلیت صدور نخودهای کوچک‌تر از سایز ۷ میلی‌متر و ضعف فناوری بسته‌بندی در مقایسه با کشورهای رقیب.

۲- فراهم نمودن زمینه‌های لازم برای توسعه فناوری‌های جدید در فرآیند کاشت، داشت و برداشت محصول به منظور کاهش هزینه‌های تولید و تامین نیازهای بازار داخلی و افزایش توان رقابتی در بازارهای خارجی.

۳- فراهم نمودن تسهیلات لازم برای تشویق و حمایت از بخش خصوصی جهت انجام سرمایه‌گذاری برای ایجاد انبارهای مناسب ذخیره‌سازی حبوبات، ماشین‌آلات و تجهیزات درجه‌بندی و بسته‌بندی مدرن.

۴- استفاده از دستگاه‌های پیشرفته بوجاری حبوبات به منظور افزایش درجه خلوص و بهبود کیفی محصولات صادراتی.

۵- تقویت شبکه جامع اطلاع رسانی جهت آگاهی دست‌اندرکاران تولید و بازار محصول.

۶- ایجاد بورس منطقه‌ای حبوبات در غرب کشور.

۷- تدوین برنامه جامع راهبردی برای افزایش تولید حبوبات.

۸- برنامه‌ریزی صادراتی به منظور ایجاد ثبات در سیاست‌های مرزی از طریق تعیین منطقی تعرفه‌ها و عوارض صادراتی با لحاظ اصل حمایت از تولیدکنندگان داخلی.

پی‌نوشت‌ها

۱. این مقاله مستخرج از طرح تحقیقاتی "مطالعه پشتیبان تنظیم بازار حبوبات" می‌باشد که در موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی انجام شده است.

2. www.faostat.fao.org

۳. همان ماخذ

۴. همان

۵. آمارهای مصرف از پایگاه اطلاعاتی سایت فائو در سال‌های مختلف استخراج شده است.

۶. آخرین آمار قابل دسترس در زمان تهیه مقاله مربوط به سال ۲۰۰۵ می‌باشد.

مقررات صادرات و واردات، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی وزارت بازرگانی، ۱۳۸۶.

موذنی، سعیده و الهه مهربانیان، بررسی حمایت‌ها در بخش کشاورزی ایران، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران، ۱۳۸۳.

نجفی، بهاء‌الدین و مهدی کاظم نژاد، بازاریابی محصولات کشاورزی در ایران، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران.

نجفی، بهاء‌الدین، ارزیابی سیاست‌های حمایتی دولت و اثرات آن بر رشد محصولات اساسی کشاورزی، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران، ۱۳۸۳.

وزارت جهاد کشاورزی، آمار نامه کشاورزی، هزینه تولید محصولات کشاورزی سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲، تهران.

وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی، "بانک اطلاعات زراعت".

وزارت صنایع و معادن، "لوح فشرده بانک اطلاعات صنعتی کشور"، تهران، ۱۳۸۵.

وزارت بازرگانی، اداره کل توسعه خدمات بازرگانی، گزارش‌های تخصصی، ۱۳۸۶.

Agbola, W. "Chickpea Marketing in India: Challenges and Oportunities", The University of Melborn, 2004.

Agbola, W. "Agricultural Policy Reform in India: Implications for Pulse Trade, Prices and Production", The University of Melborn, 2004.

Acharya, S "Agricultural Marketing and Rural Credit, National Centre for Agricultural Economics and Policy Research, New Delhi, 2004.

Baffes, John and Jacob Meerman. From Prices to Incomes: Agricultural Subsidization without Protection? 1997.

8. FAO, (2005) Pulses Past Trends and Future Prospects

۹. شاخص‌های تمرکز ارائه شده در این بخش بر مبنای محاسبات تحقیق می‌باشد.

10. FAO, World Agriculture: Towards 2015 / 2030

منابع

باقری، عبدالرضا و دیگران، حبوبات، تنگناها و راهبردها، انتشارات جهاددانشگاهی مشهد، ۱۳۷۶.

بخشوده، محمد بررسی تجربه کشورها در تنظیم بازار محصولات کشاورزی، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، تهران، ۱۳۸۲.

حفار اردستانی، مریم والهه مهربانیان، بررسی تاثیر قیمت تضمینی بر میزان صادرات، ۱۳۸۴.

دانشگاه فردوسی مشهد، چکیده مقالات اولین همایش ملی حبوبات، ۱۳۸۴.

سالنامه آماری کشور، مرکز آمار ایران، سال‌های مختلف.

طایی، علی اصغر، حبوبات. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ۱۳۷۵.

مجنون حسینی، ناصر، حبوبات در ایران، نشر جهاد، تهران، ۱۳۷۵. مقالات برگزیده سمینار کشاورزی ایران و بازارهای جهانی، انتشارات فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، تهران، ۱۳۸۳.

مستوفی خوشه مهر، سحر، "بررسی ساختار بازار حبوبات"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، تهران، ۱۳۸۳.

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، "تنظیم بازار محصولات کشاورزی"، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۳.

سیاست تجاری کشاورزی ایران و تعیین معادلهای تعرفه‌ای در قالب ضوابط سازمان جهانی تجارت"، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ۱۳۸۳.

نقش بخش بازرگانی، در توسعه کشاورزی، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ۱۳۷۵.

تحلیل سیاست قیمت‌گذاری محصولات زراعی در سال ۱۳۸۴،

- Agricultural Commodities and Trade (IMPACT), International Food Policy Research Institute, Washington D.C, 2005.
- Mullen, Kathleen. Agricultural Policies in India: Producer Support Estimates 1985-2002, International Food Policy Research Institute (IFPRI), 2007.
- Ministry of Agriculture Government of India
National Policy for Farmers, 2007.
- OECD, *Policy Brief, Decoupling Agricultural Support from Production, 2006.*
- http://India.gov.in/sectors/agriculture/agri_marketing.php
- USDA, Gain Report, Foreign Agricultural Services, 2006.
- <http://ers.usda.gov/briefing/India/policy.htm>
- www.fao.org
- www.grainlegumes.com
- <http://ats.agr.ca>
- Bi - weekly Bulletin: Mexico, Market Analysis Division, Marketing Policy Directorate, Strategic Policy Branch Agriculture and Agri-Food Canada, 2006.
- Dorward, Andrew. Making Agricultural Market Systems Work for the Poor, 2005.
- FAO, Food Outlook, No2, 2004.
- FAO, FAO Yearbook, 2000.
- FAO, Pulses Past Trends and Future Prospects, Presented on conference for food legumes for nutritional security and sustainable agriculture, *New Delhi, 2005.*
- FAO, Crop Harvest Report, 2002.
- FAO, The global pulse markets : recent trends and outlook, 2004.
- Hla kyi, "Market Prospects for Pulses in South Asia", *working paper series, 1997.*
- Laurence, Smith, "Options in Agricultural Policy, Department of Agricultural Economics", *Imperial College, University of London, UK.*
- Mark, w International Model for Analysis of

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی